

Masaryk a náboženství

Sedm zastavení k 75. výročí úmrtí TGM

MILOŠ DOKULIL

Masarykova univerzita

Masaryk a náboženství

Sedm zastavení k 75. výročí úmrtí TGM

MILOŠ DOKULIL

muni
PRESS

Knihu recenzovali:

Prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr.h.c.

Doc. PhDr. Jiří Sedlák, CSc.

ISBN 978-80-210-7720-1 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-5984-9 (brožovaná vazba)

Masaryk a náboženství

Sedm zastavení k 75. výročí úmrtí TGM

MILOŠ DOKULIL

Masarykova univerzita

**BRNO
2012**

Obsah

Pár předsazených vět úvodem	7
-----------------------------------	---

Předmluva

Především o nesrovnatelnosti jeviště s jeho dnešním hledištěm	10
Ještě dalších pár předznamenání tomuto textu na cestu	17

Zastavení první

Prosvětlí Masarykův stín cestu do informačního (globalizačního) věku?	23
1. Lze se ještě dnes na Masaryka odvolávat?	24
2. Nezbyl nám pro dnešek už jen symbol?	25
3. Dvacáté století v krajních časových bodech v porovnávací paralele	26
4. Nezůstal TGM během posledních 65 let až příliš mimo náš život?	29
5. Do jaké projekce dostaly Masaryka dějiny?	30
6. V jakém průmětu se Masaryk vnímal sám?	31
7. Zůstává tu s námi jen mlžný stín?	32
8. Copak tu není stále s námi zneklidňující poselství Masarykových životních postojů a zásad?	33

Zastavení druhé

Žít živým příkladem zodpovědné, kultivované a účinné lásky (Zamyšlení nad „reverentia“ u T. G. M.)	41
---	----

Zastavení třetí

Činorodým náboženstvím citu k vědecky zaštitěnému léku na krizi „člověka celého“ a jeho společnosti*)	51
1. Předem daná podmínění a apriorní meze tématu	52
2. 1850–2000, aneb hluboce zející průrva mezi časoprostorem myslitele a jeho případného komentátora	54
3. Překáží hledání smyslu adekvátnímu popisu faktů?	61
4. Je-li člověk zmaten, ptá se „Proč?“ (Aneb: O nezbytnosti explanace)	62

Zastavení čtvrté

Masarykovy výchozí úhelné kameny dalšího vědeckého a lidského směřování a jejich „popularizační“ prezentace	73
1. Nepřehlédnutelné podněty do života na počátku druhé poloviny 19. století	74
2. Náboženství jako uhrančivě celoživotní téma?	76
3. Masarykova „božnost“ jako nikoli prostá „víra“, nýbrž „přesvědčení“!	77

4. Stručná rekapitulace	78
5. Mravnost musí být nad kultem	79
6. „Sebevražda“; anebo o nadbiologickém smyslu života	80
7. Podle „konkrétné logiky“ jako kdyby byly dvě verze náboženství	82
8. „Moderní člověk a náboženství“	86
9. „V boji o náboženství“	94
10. Odkaz posledního čtvrt století života myslitele a učitele života	99

Zastavení páté

Bůh, anebo skoba? (Meze imanence ve světě bez skrupulí)	107
1. Jak zůstat v katolické monarchii ve státních službách bez katolické víry?	108
2. Nelze soudobými nároky poměřovat kritéria „rozumnosti“, jimiž člověk v různých časech disponuje	112
3. Dráždivé cípy tajemna především v době Masarykova mládí	115
4. Poněkud „nemasarykovské“ mariánské intermezzo	117
5. Co asi bylo „normální“ ve druhé půli 19. století	125
6. Sebevražda vnímaná jako nedostatek odpovědnosti k životu „sub specie aeterni“	126
7. Náboženství nezjevené – ale odpovědně činné – jako spásná alternativa víry?	131
8. Není až příliš věda na štíru s transcendencí?	136
9. Není až příliš víra na štíru s obecností?	140

Zastavení šesté

Setrvalé návraty týchž dominant: Masarykova interpretace Dostojevského klíčem k samotnému Masarykovi?	151
--	-----

Zastavení sedmé

Smysl „smyslu dějin“, aneb též o potřebě „falešného vědomí“, ale i o „liberalismu“	165
1. Především o smyslu dějin (a smyslu „návratů“ k Masarykovi)	168
2. Jen „falešné vědomí“?	175
3. Jaký pojem Masaryk spojoval s „liberalismem“?	181
4. Aneb politika s „idejemi“, anebo jen „pragmaticky“?	183

Závěr

Pár doplňujících poznámek, také ještě nakonec i o „duši“	193
<i>Jmenný rejstřík</i>	201
<i>Věcný rejstřík</i>	206

Pár předsazených vět úvodem

T. G. Masaryk již během více než dvou výchozích třetin svého života byl vnímán spíše jako nepohodlná, ne-li právě proto problematická, i když výrazná a nepřehlédnutelná osobnost. Na prahu závěrečných 23 let svého neskutečně plodného žití si **jako jediný střeoevropský politik** plně a naprosto věcně uvědomil, jakou možná příležitostí pro příští zcela nové státoprávní poměry uprostřed Evropy byla propuknuvší, nejdřív málem jen lokálně zaostřená válka, která vbrzku měla rozměry světového konfliktu. Stal se zaslouženě prezidentem nově vzniklého státu, který do roka a do dne po jeho úmrtí měl z vůle čtyř tehdejších evropských velmocí nejdříve přijít o nemalá pohraniční území a o dalšího půl roku zcela zaniknout. Necelé tři roky po druhé světové válce přešlo tehdejší – už jiné – Československo pod plnou kuratelou komunismu a na zásluhou činnosti Masarykovu se mělo (také z pochybných ideologických důvodů) plně zapomenout. Takže kromě času druhé světové války také to víc jak čtyři desetiletí trávající období tzv. studené války bylo k uchovávaní památky či odkazu TGM zcela nepřislušné. Když se koncem roku 1989 konečně začaly opět nečekaně měnit poměry, bylo to půl století po Masarykově smrti, na jehož život (případně zásluhy) si tehdy mohla pamatovat již jen generace penzistů. Takže tu byla **proluka nejméně tří generací**, mezi nimiž už přirozeně neprobíhal tok původně ještě živých informací o někom, kdo se najednou již před lety ve vědomí lidí měl nuceně vytratit a **časem seschl jen v symbol bez bližšího sdělitelného a možná nabádavého významu**.

Masaryk vzešel z prostých vesnických poměrů. Habilitoval se ještě na vídeňské univerzitě. Od počátku obnovené české větve Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze působil tam jako její profesor. Aktivně vstoupil do řady sporů, od literárně-historických přes zaměření české politiky až po údajný vlastizrádný proces záhřebský. S odkazem na Jana Husa vyhlásil v létě 1915 boj Rakousko-Uhersku a citlivě zajistil ještě před koncem války novou orientaci programu USA na poválečné uspořádání podmínek sebeurčení v Evropě. Jako prezident byl **po válce 1914–18 vnímán jako svědomí národů ČSR, s nemalým věhlasem a respektem i v zahraničí**.

Pokud se Masaryk cítil být osloven nějakou „otázkou“ (třeba „českou“ nebo „sociální“), měl okamžitě snahu důkladně ji na autentickém materiálu prozkoumat. Dosah některých otázek vnímal jako „světový“, a potom hodný zvláště zodpovědného studia. A nezůstat jen u teorie. **Aktivně hledal možnosti poučení aplikace v praxi**. I s riziky nepochopení, protože vazba na mravní (také nábožensky vnímané) zřetelce byla u Masaryka dána od jeho mládí. Vnímal **lidský život jako výzvu a úkol**. Protože si žádá

ze zpracovávaných otázek neponechávala totéž zázemí a stále stejné mantinely, pro Masaryka byl problém k některým otázkám se systematicky vracet, když mezitím řešil naléhavé otázky další, nejednou lidsky existenčního či mravního dosahu. Masaryk zřejmě žádnou ze svých „otázek“ nevyřešil „s konečnou platností“ (což ani nejde!), zato vesměs je řešil s **širším tematickým záběrem, než bylo a je dosud běžné**. Ve svých generalizacích mohl šlápnout vedle, ale k tomu mohlo dojít ve snaze postihnout ty případné odpovědi na výchozí zadání v málem všeobjímajícím rámci zodpovědnosti nejen za sebe, ale také za širší pospolitost lidství...

Je toho příkladem i Masarykova „božnost“. Nikoli nějaký formální a neosobně zaběhaný kult, nýbrž **zajímavá a neokázalá služba bližním**. Zároveň ovšem byl tento praktický zřetel propojen s osobní jistotou o existenci Boha a individuální lidské duše. Projektovalo se to také přímo do politicky artikulovaného hesla „Ježíš, ne Caesar“. Potom náboženství, byť oproštěné od většiny tradičních dogmat, muselo být pro Masaryka tím příslovečným „kamenem úhelným“, shora sklenutým nad jeho celým životem. I proto se budeme v několika rozmanitě vytyčených sondách zabývat přednostně charakteristikou Masarykova náboženství (i když to nemusí být zjevné z každého řádku).

Přitom nezapomínejme, že v té stále strměji orientované exponenciálně technického, ekonomického, sociálního, vědeckého, ale i kulturního vývoje světa za posledního zhruba půl druhého století se ta různá **východiska vůči dnešku tak „nebetýčně“ vzdálila**, že pokoušet se postihovat osobnostní vklad kohokoliv do té stále znovu zpochybňované pokladnice dějin je riskantní a nevděčné. I proto budu na tento závažný fakt opakovaně poukazovat.

Těchto sedm příspěvků k „masarykovské“ tematice bylo psáno v rozpětí posledních dvaceti let. Pokaždé jiné téma, odlišný osvit, ani zázemí času nezůstávalo věčně konstantní. Snad ty kapitoly tvoří vzájemně propojený celek. V té současné **naléhavě vnímané krizovosti hodnot** (včetně a nemálo výrazně těch, které souvisí s občanským životem) bych chtěl již teď upozornit na část 7.1 (o cestě k **osmyslení lidského konání**), a ovšem určitě také na část 3.C nebo 4.5 (k usilování o **vyšší mravní hodnoty**). Vzhledem k možné projekci náboženských zřetelů do veřejného života všemi částmi nějak prolínala také hlediska přímo politická (zde odkazují aspoň na části 1.8, 3.B, 5.6, 7.4). Centrální místo směrem k víře zřejmě mají 4. a 5. kapitola. Svár **mezi imanencí a transcencí** může více bolet právě v té páté kapitole. Už proto, že se místo konfrontace s možnými „tvrdými“ fakty až příliš často spokojujeme pouze jejich zástupnou a povrchní (jindy nabubřelou) interpretací. Zvláště tehdy, když na rozdílně před námi se tyčící výšiny vědy i víry jaksi „nestačíme s dechem“. Již jako slovo opájí určitě „spiritualita“ (a co si s tím výrazem vůbec „věčně“ spojujeme?) I tento text nejednou poukázal na vágnost významů, kterými často opentlujeme některá zvláště sugestivní slova. Vzhledem k Masarykově koncepci náboženství bylo třeba v tomto textu se občas vracet – v sociálním i sémantickém rámci – k „**liberalismu**“. A v tom ozvláštněném ohledu nebylo ovšem možné pominout (dokonce ještě v Závěru) „lidskou duši“... A musel jsem se stále zabývat týmiž námětově myšlenkami... aby se – kéž by – vryly do naší paměti... Ne že by následující text chtěl své čtenářky a čtenáře poučovat, anebo jim prezentovat jen jakési „nepochybné závěry“. Měl-li T. G. Masaryk své „otázky“, necht' obdobně k jejich kladení (a někdy mučivému řešení) vybídne i tento text. Ne že by se měl člověk

s dosaženými závěry spokojit. Již z týchž podkladů můžeme získat odlišné dary. Přitom v té realitě kolem nás, pokud některé objekty našeho tázání vypadají stabilně, vezme, že určitě nezůstávají stabilními přinejmenším poznávající subjekty. A naše stále vyzrávající soudnost kéž se snoubí s pokorou, údivem i vděčností. Jen takto víme, že žijeme...

Můj výchozí velký dík ovšem patří mé choti Anně za navození pohody k celé této práci. Pak samozřejmě těm, jejichž rukama prošel můj námět v přípravném řízení, doc. L. Popelínskému nebo prof. J. Hrochovi, a ovšem oběma oponentům, prof. F. Mezihorákovi a doc. J. Sedlákovvi, za řadu cenných podnětů (přičemž za konečný tvar textu odpovídá ovšem sám autor). Za vstřícný vztah k realizaci vlastního projektu a za práci na vydání textu nemálo vděčím ředitelce Nakladatelství Masarykovy univerzity, dr. A. Mizerové. Čtenář(ka) této monografie necht' navíc uváží, že autor upřednostňoval věcné souvislosti před pouhými citačními ohlasy; neboť nechtěl až příliš rozptylovat svou i jeho či její pozornost možná postradatelnými detaily. Odkazům přímo na Masarykovy texty a některým vysvětlujícím komentářům (třeba opakovaně) se autor ovšem nevyhýbal.

Předmluva

Především o nesrovnatelnosti jeviště s jeho dnešním hledištěm

Chci tímto titulem naznačit mnohé. Především potřebu nevnímat T. G. Masaryka jenom jako formální symbol původně ještě československé státnosti (bez pomlčky či rozdělovníku!), s dnes již stěží rozeznatelnými návaznostmi a možná pro náš dnešek se stále odtažitějším „odkazem“. Je ovšem faktem, že **krátce po smrti TGM přestala existovat ta republika, k jejímuž vzniku nikdo jiný osobně nepřispěl výrazněji než právě „prezident Osvoboditel“**. Ta ČSR, vzešlá z 1. světové války, už potom nikdy ani ve svých hranicích, zahraničně-politických vazbách nebo v sociálně-kulturních souvislostech nemohla po 2. světové válce na tzv. „První republiku“ navázat. Hned si naléhavě připomeňme, že se Masaryk narodil před už víc jak půl druhým stoletím a s myšlenkami na odboj vůči Rakousko-Uhersku odjížděl do exilu ve svých skoro 65 letech věku, v době, kdy jiní mysleli vesměs už jen na zasloužený odpočinek. Přitom v době, když Masaryk již opouštěl Rakousko-Uhersko do zatím problematického exilu (koncem prosince 1914), tehdejší česká politická (tím méně laická) veřejnost nebyla vůbec žádným přiměřeným způsobem na stávající či následné složité vnitřní ani vnější poměry nikterak připravena.

Zároveň ovšem v tom čase o čtvrt století později, kdy Masaryk již dožíval svůj plodný život (v září 1937), nebylo ještě nic experimentálně spolehlivého známo o skryté energetické síle v atomu, tím méně o DNA jako nositeli dědičné informace. Kdo mohl tehdy, **koncem 30. let 20. století** tušit, jaké úžasné možnosti zakrátko nato navíc ještě nabídne – a zprvu jen pro matematické operace – tehdy ještě neexistující počítač? Ani televize ještě neexistovala jako ve veřejnosti populárně již zakotvené médium; tím byly zatím především biografy, s již tehdy konečně ozvučenými filmy. Vrcholem techniky v domácnostech byl rozhlas. Hromadnou dopravu stále zajišťovala železnice a mezikontinentálně paroplavba. V řadě civilizovaných států ještě ženy neměly hlasovací právo a provdané ženy zůstávaly „v domácnosti“. V průmyslových státech nejméně polovina obyvatelstva byla stále zaměstnána v zemědělství. Kvalifikace měla tehdy svou tradici především v řemeslech. „Vzorově“ na kolonie evropských mocností byla rozdělena především celá Afrika. Nad milion obyvatel měla jen hrstka světových metropolí. Jazykem kultury a diplomacie byla francouzština. **Žilo se lokálně; málem ještě ve stínu zvyklostí z druhé poloviny 19. století.**

Mezi Masarykovým úmrtím (14. 9. 1937) a dneškem je **průrva 75 let**. Z toho vychází pět desetiletí (s výjimkou necelých tří let po květnu 1945) byl Masarykův osobnostní, literární a politický odkaz tabuizován a jeho knihy byly na pečlivě střeženém indexu. Po roce 1989 se již nenašel čas k poklidnějšímu věcnému zhodnocení ani jeho státo-tvorné, ani jeho myslitelské aktivity. Zvykli jsme si v tom našem, již 21. století žít nejen rychleji, ale spolu s tím také mnohem sebestředněji, více spotřebitelsky, ve zjednodušených informačních schématech, se sníženou potřebou jak sebereflexe, tak i náročnější reflexe života a světa v širších horizontech. Přitom dnes už jsou v důchodu lidé, kteří se narodili po 2. světové válce a kteří už neměli čím navázat na časy, v nichž ještě mohl být nějaký (kéž by!) přitažlivý odlesk z prvního dvacetiletí ČSR. Pro současnost již je potom kdesi daleko a už v „**nečitelné**“ minulosti **všechno, co předchází živé zkušenosti dvou až tří vedle sebe žijících generací**. Z naléhavého připomínání možných občansko-politických souvislostí pro příliš mnoho našich spoluobčanů vypadly události třeba jen roku 1968; zralým čtyřicátníkům ten dramatický čas přímo a konkrétně nemůže říkat vůbec nic. Zralým šedesátníkům se žádnou životní zkušeností nemůže zpřítomnit zlomový únor 1948; znají jen některé jeho důsledky, a to ještě bez dostatečně adekvátních souvislostí. A jdeme-li v myšlenkách dále do minulosti, jejích pamětníků ubývá stále víc. **Živé svědectví se stále víc z řečiště života generačně ztrácí**; nahrazují je posléze už jen dokumenty a jejich – někdy úzce účelová – interpretace. A v tom osobním a kolektivním předčasi jsou si pak svou životní naléhavostí relativně rovny informace jak třeba o vzniku Československa z roku 1918, tak třeba o založení Říma roku 753 před začátkem naší éry („př. Kr.“).

Přitom Tomáš Masaryk se narodil **před víc jak půl druhým stoletím** (7. 3. 1850), v době, kterou si se svou zkušeností lidí 21. století stěží dokážeme přiměřeně představit. Převážná většina tehdejších evropských států byla monarchiemi. Ve Střední Evropě (uvažované politicky, ne geograficky) byl po napoleonských válkách – až do 1. světové války! – stabilizován stav, v jehož rámci v půli 19. století **existovaly jen dva středoevropské státy**, Rakousko a Prusko; přičemž do střední Evropy (nejen geograficky) zasahovalo **Rusko** a se Střední Evropou (i kulturně-politicky) souvisela **Osmanská říše!** Hospodářsky rozvinuté státy světa (kromě Evropy zatím jen USA) měly v té době za sebou sociálně nejkrutější časy prvotní akumulace kapitálu a průmyslové revoluce, energeticky využívající páry. Mělo se oprávněně za to, že hegemonem světa je Velká Británie. I když se rozvíjela železniční doprava, méně majetní lidé absolvovali stále desítky kilometrů po prašných cestách pěšky. Společnost je stavovskými a třídně rozdělena; právo je stále snadno umlčováno rodovými výsadami. Málem zanedbatelná byla v té době stále ještě hodnota pracovní síly. Zatím nikde neexistovalo žádné toho jména hodné sociální zákonodárství. Kvalitnější vzdělání bylo dosažitelné jen pro vyšší a střední třídu obyvatelstva, nikoli ale pro ženy. Organická chemie byla zatím v plenkách; stejně tak znalosti o elektřině. Evropsky protežované křesťanství nejednou spojilo trůn i oltář; představa nenáboženského vidění světa se zdála být naprosto nenáležitá (ne-li sociálně a hodnotově vykořeněná). Sporadická kritika Ježíšova božství z první poloviny 19. století do širšího povědomí tehdejší společnosti zneklidňujícím způsobem nepronikla. **Svět byl stále jako Vesmír malý, svým věkem nesmírně mladý, a zakonzervovaně statický.**

Snad už těch pár zrovna zmíněných údajů dává dostatečně najevo, jak nám musí být vzdálen nejen čas Masarykova zralého věku, ale tím spíše jeho narození! **Jeho výchozí zkušenosti a jistoty se postupně formovaly na zcela odlišném sociálně-kulturním a ekonomicko-politickém pozadí, než jsou zkušenosti a vymoženosti naše.** To je určitě nesporné. Stejně tak nelze porovnávat dynamiku vývoje mezi lety 1850–1937 s následnou dynamikou vědeckých, ekonomických a politických procesů z let 1937–2012.

V té první, jen uměle nastavené etapě (1850–1937) mohlo být postupně a následně vrcholem širší uplatnění elektřiny, výchozí rozvoj automobilismu a letectví, ve vojenství také tanky a rovněž ponorky. Po 1. světové válce zmizela v propadlišti dějin nemalá řada autokratických států a širší uplatnění získaly demokratické principy. Hegemonem světa se svou ekonomickou potencí staly tehdy izolacionisticky zaměřené Spojené státy. Vznikl SSSR a během zhruba desítky let zakotvilo v Evropě několik dalších totalitních režimů. Svět jako celek zůstával ale pořád spíš **agrárně-průmyslový, se silným koloniálním zázemím**, a s ještě poměrně omezenou a skromnou sociální ochrannou sítí.

V té další vyčtené etapě (1937–2012) kromě jiného došlo již ke zvládnutí atomové energie, k letům do kosmu, a navíc se nakonec začaly uplatňovat zcela nepředstavitelné nanotechnologie. Pokud byly hluboko do 20. století život na naší planetě i její dějiny stále zahaleny sugestivně pocíťovanými tajemstvími, pak dnes se naopak musí zdát, že se toho v těchto směrech vědě zhruba za posledních čtyřicet let podařilo odkrýt nečekaně a závratně mnoho. **Dějiny člověka byly spolehlivě začleněny do vývoje veškerého tvorstva** a také stávající navenek stabilní konfigurace světadílů zemského povrchu měla překvapivě značně dynamické dějiny. Sám Vesmír pozorovatelným zrychlením svého rozpínání nám klade šokující otázky o povaze hmoty a problematizuje dokonce její tzv. standardní model částic. V ekonomicky vyspělých státech je evidentní progresivní prodloužování věku, často s tendencí – nejen mezi mladými lidmi – ignorovat dříve ustálený model rodiny; což především v Evropě doprovází stále více znepokojující demograficky nevyvážená pyramida porodnosti. Zároveň a zatím jako kdyby bez okatých otřesů začíná se nepřehlédnutelně měnit ekonomicko-politická a vojenská rovnováha v současném světě, především kvůli Číně (a Indii, anebo také již i Brazílii); do širšího kontextu dění teď takto nově a nepřehlédnutelně aktivně vstupuje víc než jedna třetina lidstva. Aktuální formy terorismu jsou s těži jen zvětšením ideologické (zčásti jakoby náboženské) transformace sociálně-ekonomické situace jistých oblastí současného světa (okate právě toho muslimského, vesměs s významným energetickým potenciálem). Lidstvo by také zřejmě mělo být připraveno na evidentní známky předpokládané změny klimatu. Přitom je úžasné, jak se v současném světě stále naléhavěji a samozřejměji uplatňuje jeho propojování digitalizovaným televizním signálem, mobilní a kamerovou technologií, a zvláště internetem. Partikularizované vnímání světa se stále naléhavěji přizpůsobuje globalizujícím se tendencím. Zatím většinou bereme jako pouhou samozřejmost, že se počítačové (a „informační“) technologie stále rozvíjejí v souladu s tzv. Mooreovým „zákonem“, podle něhož se – již málem půl století! – zhruba každého půl druhého roku kapacita čipů zdvojnásobuje, zatímco se zároveň jejich cena nemálo paradoxně v opačném směru (nepřímo úměrně) snižuje! **Zkrátka a dobře, svět 21. století je naprosto nesrovnatelně odlišný od první poloviny století předchozího, nehledě na dobu před 160 lety.**

Zbývá tu uvést pár dalších výchozích orientačních poznámek bezprostředněji „k věci“. Centrální pozici v dalším textu má ovšem Masarykova vazba na náboženství. Samozřejmě že **jinak je náboženství vnímáno věřícími, jinak atheisty***; a velmi specificky tzv. **konvertity**. Nepřehlédnutelné jsou náboženské ideje kupodivu i v 21. století, markantně dokonce pořád také v propojení na politické, sociálně-ideologicky zanicené zřetěle. Ze středoevropské perspektivy to kupodivu nemusí být zřejmě. V posledních letech se občas objevuje tvrzení, že má člověk předpoklady víry v Boha dokonce přímo v genech, ne-li že víra dokonce skýtá předpoklady k prodloužení života ve srovnání s běžnými předpoklady dožití u bezvěre.

V reálně daných podobách náboženství máme ovšem poměrně pestrou paletu jeho forem, tradic a záruk věrohodnosti. Kromě dnešních kodifikovaných náboženství „Knihy“ (judaismus, křesťanství, muslimská víra) v dnešním světě je masově vyznávána řada podob buddhismu, anebo hinduismus, šintóismus a dnes opět aspoň tolerovaný konfucianismus jako specifické formy zvykově podložených způsobů života pro miliony lidí, a stále existuje poměrně široké spektrum polytheistických věr kmenových, od Afriky přes Oceánii až po Ameriku; nehledě na řadu historicky doložených věrouk antiky. Pokud věřící touží svou víru nějak argumentačně (ne-li přímo racionálně) podepřít, měl by cítit **problém s prokazováním autentičnosti tradicí odkázaného vlastního „svědectví transcendence“ a s vylučností své víry vůči konkurenčním náboženským tradicím**. Víra je totiž principiálně vírou právě tím, že stojí na svém s jakousi svou jakoby ryzí výbavou, přejímanou z vlastního životního prostředí, a to spontánně, **bez nutných odvolávek na „racionalitu“ či míru průkaznosti vlastního primárního svědectví**.

Samotné křesťanství si od počátku svých dějin průběžně hned prvních šest století prožívalo mučivý proces formulace a sjednocování základních pouček vlastní víry i jejich „žádoucího“ výkladu. Orientačně poukažme hned na tzv. synoptická evangelia vůči evangeliu Janovu, anebo třeba na epištole Pavlovy vůči evangeliím či vůči Jakubově epištole; nehledě na svérázné zaměření *Zjevení sv. Jana* nebo na alternativní směry v raném křesťanství, jakými byl např. doketismus nebo gnosticismus. Víceméně málem od samého počátku křesťanské víry bylo živé schisma mezi původně **řecky** artikulovanou ortodoxií a římským – a sekundárně **latinsky** prezentovaným – „katolicismem“. Věřoučné schisma bylo formálně dovršeno vzájemnou exkomunikací roku 1054; a to nejen kvůli rozdílnému pojetí **hierarchie „osob“ v Trojici**.¹⁾ O půl tisíciletí později následovalo další schisma, kvůli **rozdílné koncepci spasení**, ať už cestou milosti („protestantismus“) či dobrých skutků (včetně „odpustků“, katolicismus do 1999²⁾). Dnes si osobuje být „křesťanskou“ nejedna církev či sekta, která toho s katolickou, ortodoxní či evangelickou tradicí má společného jen pramálo. Od 17. století počínaje objevovaly se sporadicky texty zpochybňující Ježíšovo božství a hledající věroučné zakotvení v představě Stvořitele, který do mechanického Vesmíru nezasahuje (v Bohu deistů). Své pochybnosti o věrohodnosti tzv. Apoštolského vyznání víry (vyznávajícího také Ježíšovo božství) měl posléze i Masaryk, ač byl původně katolík a následně evangelík. Nakonec **věřil v Boha a v nesmrtelnou „duši“ mimo jakékoli konfese**. Přitom mínil, že se věda s vírou mohou a mají vzájemně doplňovat.

S náboženskou problematikou jsou zde v určitých souvislostech propojeny také filosofie dějin a navíc i **ošidný „liberalismus“** (s nejednoznačným významem!). – Pokud jde

o „filosofii dějin“, lze říci, že jako teoretická disciplína vznikla v osvěcenském 18. století. Jako praktická disciplína usilující o celostní – byť spekulativní – výklad historie se díky setrvalé marxistické indoktrinaci udržela málem do konce 20. století. Masaryk jako akademicky školený filosof brzy po svém příchodu do Prahy hledal v inspirující „filosofii dějin“ možný solidnější základ jak pro praktickou politiku, tak **pro „kulturně osvícenou“ propagandu české politiky**. Byl si posléze jist, že v husitství (a v českobratrství) našel povzbudivé spojení humanity s náboženstvím; **a že tato tradice životadárně přispěla ke vzniku českého národního obrození**. S humanitou Masaryk spojoval demokratické zřetele a s náboženstvím mravní základ pro individuální i společenský život. Místo uvažování o „filosofii“ dějin bychom také mohli říci, že Masarykovi šlo o **jejich „smysl“** (viděný přímo v jejich průběhu). Mělo by tu snad také být řečeno i to, že s rostoucí laicizací veřejného života koncem 19. století ztrácelo se poměrně rychle vědomí zodpovědnosti za vlastní konání, ale i potřeba opírat vlastní počínání o nějaký závazný systém norem. **Lidský život přestal být vnímán jako smysluplný „úkol“ a „poslání“**. Když si tu devalvací hodnot Masaryk – ještě během svého vídeňského pobytu – uvědomil, cítil nakonec nutkavou potřebu habilitovat se jako sociolog, i když tehdy tento obor svůj akademický statut ve Vídni dosud neměl. Masarykův habilitační spis „Sebevražda“ dokládá řadou statistik a dalších argumentů, že **snížený kredit nábožnosti** a mravní motivace zřejmě vede ve společnosti ke zvýšenému počtu sebevražd.³⁾

Proč je zde prezentovaná tematika provázána navíc také s termínem „liberalismus“? Masaryk si byl osobně jist tím, že už sám výraz navozuje neblahé intuice.⁴⁾ Že tento ideový směr propaguje neodpovědnou libovůli, a je navíc „osvěcensky“ **přezíravý vůči náboženství**. Pro české prostředí za typického představitele „liberalismu“ Masaryk považoval zvláště významného osvícence Josefa Jungmanna. Nedokázal mu odpustit jeho – původně jen soukromě formulované – poznámky jak k víře v Boha obecně, tak specificky k husitství. Stěží lze přehlédnout, že prakticky teprve **v konfrontaci s křesťanstvím Dostojevského** Masaryk zčásti (a jen paušálním klišé) své výhrady vůči „liberalismu“ zmírnil. Jako kdyby sám toužil mít **pevnou půdu pod nohama – i se svou osobní, psychicky zakotvenou vírou – časově i věcně před osvěcstvím**; ačkoliv věroučně svým odmítnutím apoštolského vyznání víry výrazně kotvil až za ním.

Jednotlivé kapitoly byly jako stati psány v různých dobách a byly již vesměs v různých sbornících zveřejněny. Protože se v nich někdy odkazuje na „dnešek“ (či na jistou „soudobost“), za každou z jednotlivých sedmi kapitol bude uvedeno datum vzniku každého textu, případně i místo jeho zveřejnění. Znění, i celkový způsob uspořádání, včetně poznámek, to vše ponechávám vesměs v původní úpravě (doplňky číslovány mj. s „bis“, aby bylo vidět, co bylo někdy přidáno dodatečně). Soubor tvoří vzájemně prokomponovaný celek. Rozdílné časy vzniku jednotlivých kapitol spojuje neutuchající zaujetí jejich autora pro „otázky“, které a jak si v kontextu svých poměrů **celoživotně a vždy poučeně** jako světově významný myslitel a státník T. G. Masaryk kladl. Nejedna námět je zde – vzhledem ke kontextu – prezentován opakovaně, též pro celkově plastičtější pohled na dominanty a jejich souvislosti. Snad ta „opakování“ zvýší přiměřenější

vnímání jejich významu. (Snadnější bývá postavit se k čemukoliv odmítavě než případná snaha to pochopit.)

Kéž najde tato knížka tématem zaujaté čtenáře. Chtěl bych ji připsat všem, kdož stále cítí potřebu pokorné, leč angažované inspirace v minulých tradicích. Aby také zítřejší čas byl poučenější; přinejmenším o **vnímanou zodpovědnost za dar života a jemu připisované hodnoty**. A aby bylo i pozitív co nastupujícím generacím předávat. Vždyť nemálo jsme toho sami dostali do startu svých vlastních životů. Lidsky nás to setrvale zavazuje...

Brno, 14. března 2012

Miloš Dokulil

Poznámky:

^{*)} Nemohu si odpustit jednu poznámku „pravopisnou“. Sice se po léta prosazuje tendence k fonetizaci, ale tak, že nejednou se stává normou nepoučená nebo pokleslá její forma. Podivným počestěním psaní či zvuku koncovek nečeských vlastních jmen a dalších slov vznikají někdy problémy s odpovídajícím zněním 1. pádu j. č. nebo divné koncovky v nepřímých pádech, pokud se zároveň nemaže cesta k etymologii nebo přímo k významu v původním jazyku. Respekt ke grafické podobě písma nebo ke kvalitě a délkám hlásek se u nás již vytratil. (Co je horšího, zcela zaniklo povědomí o „**spisovnosti**“ jako výrazu úcty – a zodpovědnosti propojené s pokorou – vůči písemně či ústně oslovované veřejnosti a vůči jejich společně sdílenému jazyku.)

Chci psát „theologie“, protože řecky je „theos“ (graficky „th“ ≠ „t“!); ale už rezignuji třeba u již dlouho stabilizovaného psaní „epiteton“, „ortodoxie“ nebo „terapie“; a ovšem také psaním té „rezignace“ (místo žádoucího respektu k „s“ ve druhé slabice, jako by to mělo být etymologicky; viz třeba u výchozího „signum“). Má-li Masaryk v titulu jedné své knihy „krise“, pro citaci nepovažuji za nutné opravovat slovo na nový, nyní běžný úzus. Ponechávám také citáty bez pravopisných úprav. Napiší-li ve 2. pádě např. „Comtea“, aspoň zůstane jasné, že v nominativu je náležité „Comte“ (ať už je to s výslovností jakkoli). – Jedné politováníhodné úpravy pravopisu související s řečtinou jsem se musel ještě věcně dotknout v Závěru (viz v něm pozn. 1.).

Uvozovky uplatňuji nejen jako prostředek citace; ale také jako grafický poukaz na možná problematický sémantický obsah tato označeného výrazu.

¹⁾ Ve východní ortodoxii nebylo uznáváno „filioque“, že by byl Duch svatý „vycházel“ také „ze Syna“ (tedy „qui ex Patre Filioque procedit“ podle latinské verze pozdějšího *Symbola nikajsko-cařihradského*). Ve výchozím stručnějším *Apostoliku* (pocházejícím z poloviny 2. století a nazývaném *Symbolum Romanum*) latinská pasáž o Ježíšově zrození pro dnešního římskokatolika přitom překvapivě zní: „...qui natus est **de Spiritu Sancto** et Maria virgine“ (tedy: „který se narodil z Ducha Svatého a Marie panny“; zdůraznil M. D.). „Pneuma hagion“ (ve významu „duch svatý“; nikoli nutně se stejnou sémantikou, jakou má latinské „spiritus“) paralelního řeckého textu uplatňuje substantivum **středního rodu** (τὸ πνεῦμα) a v textu se reprodukuje malým

počátečním písmenem; zatímco latinský text disponuje „Duchem“ v **mužském** rodu (a psaným velkým počátečním písmenem). Bude na to ještě níže v textu odkazováno. (Shora zmíněné *Symbolum nikajsko-cařihradské* bylo schváleno de facto až na ekumenickém koncilu v Chalcedonu [r. 451]. Maloasijská řecká *Nikaia* se latinsky přepisuje *Nicea*.) – Nelze nevidět, že běžně používané výrazy (i tam, kde byl eminentní zájem překládat přesně!) mohou nést **od počátku odlišnou sémantiku a s ní spojené odlišné výchozí i doprovodné intuice**; včetně tak citlivé otázky, jakou je příkladně pro každého křesťana nutně transcendující majestát *Trojice*; spolu s očekávanou potřebou přece jen nějak „názorně“ si představovat jistou „hierarchii“ božských osob, již s ohledem na rámec a vyhodnocení Ježíšova působení na této zemi, zvláště má-li být také nějak lidsky – a věroučně – pochopeno jeho ukřížování jako nepochybně „Synovsky“ spásonosné a od Otce příslibně odvozené. (Může být problém tohle čistě dogmaticky překlenout. Mj., kristologická interpretace podle Janova evangelia je v rozporu s věroučně nasazeným popisem Ježíšova početí podle výchozího *Apostolika* z 2.století.)

- 2) Vatikán se po dvacetiletém jednání s představiteli Lutherské církve slavnostně shodl na „lutherské“ koncepci spásy na základě milosti boží, nikoli skutků, a to procedurálně přímo v Augsburgu (31. října 1999). Je hodno pozoru, že na webu mezi prvními příspěvky na toto téma dosud chybějí ty římskokatolické. Přitom by snad mělo být považováno za samozřejmé, že deklarativní „všemohoucnost boží“ nemůže být apriorně omezována pozemsky viděnými „dobrymi skutky“ jako předem nezpochybnitelnou vstupenkou k „vykoupění“ pro očekávaný onen svět.
- 3) Až dnešní doba nás bezprostředně konfrontuje také s mladistvými vrahy nebo se sebevraždami dokonce školáků před pubertou. V současnosti výrazně vzrostl počet sebevražd v Evropě přímo z existenčních důvodů. V obou těchto případech lze stěžít předpokládat náboženské přesvědčení jako účinnou brzdu, ne-li přímo terapii. – Že ta psychika není jen čímsi chimérickým, dosvědčují i zarážející statistiky EU o duševních chorobách. Snad dokonce každý čtvrtý Evropan (z EU) aspoň jednou ve svém životě trpěl nějakou duševní chorobou. Plných 60 tisíc lidí ročně z této zeměpisné oblasti volí sebevraždu jako způsob řešení životních problémů. (Zpráva Johna Bowise; EU ji projednával 5. 9. 2006.
- 4) Žádný výraz sledovaného jazyka nemusí automaticky mít ustálenou a jednoznačnou sémantiku. Zrovna výraz „liberální“ jako kdyby k sobě přitahoval zvýšenou pozornost jako možná kouřová clona libovolenosti (ne-li licoměrnosti?). Viz mj. závěr 6. kapitoly a 7. kapitola.

Ještě dalších pár předznamenání tomuto textu na cestu

Samo jméno ještě nic nemusí říkat, zvláště když už je zasuto do nepaměti několika generací.¹⁾ Pokud sám T. G. Masaryk měl své proslulé „otázky“, teď je pro nás (nejen na počátku 21. století!) „otázkou“ on sám, takže **máme před sebou „otázku T. G. Masaryka“**. Nejde o samoučel. Zrovna před pěti lety, při příležitosti 70. výročí od Masarykovy smrti, bylo možné (s odkazem na významného intelektuála Václava Černého) číst třeba – v rámci té jubilejní příležitosti – konstatování, že „ten člověk věřil jak *staré báby*“; a sám autor té stati (historik P. Kosatík) se ještě v téže větě za tepla divil, že „*ani na vteřinu*, jak řekl Karlu Čapkovi, prý věřit nepřestal!“²⁾ Jako kdyby (přinejmenším na sklonku Masarykova života) náboženská víra již nebyla významným fenoménem na tomto světě a jakoby její přitažlivost nestála za řeč (či za „ostrahu“?). A to si nemyslím, že bychom měli myslet třeba na kdysi vytačené heslo na přezkách opasků hitlerovských vojáků (s nápisem „Gott mit uns“, tedy „Bůh s námi“), anebo jen na soudobý islám (a snahu jeho radikálních stoupců prosadit náboženské normy do civilního života) nebo případné úvahy o mormonismu nynějšího republikánského kandidáta na prezidentství v USA, Mitta Romneye.

Při jiných příležitostech jsem opakovaně psal, že bychom měli pečlivě zvažovat, do jaké míry nás může formovat slovní výbava a sociální podněty z doby raného dětství.³⁾ Lidský mozek totiž není nějakým pouze „špýcharem“ či „skladištěm“ nějakých dat, ale zároveň se rychle vybavuje předběžnými vzorci pro vyhodnocování podnětů, přičemž tyto „šablony“ slouží potom k editaci vlastních kotvených představ, emocí a tužeb, týkajících se světa kolem. Zrovna tak jako třeba předškolákovi Tomáškoví poskytla jedinečnou katolickou výbavu jeho matka, Terezie Masaryková, obdobně (byť v nesrovnatelně lepších sociálních poměrech) získali později své výchozí a potom celoživotní lutheránské⁴⁾ přesvědčení třeba Kurt Gödel⁵⁾ nebo Donald Knuth⁶⁾. Konstatujme, že pouhé „bezvěrectví“ není automaticky žádnou pozitivní hodnotou. Zrovna tak není žádnou zvláštní zásluhou, pokud naše případná víra z dětství zůstala po celý další život na té dětské úrovni, s ustálenou vnímavostí pro standardizovaný seriál názorných obrázků jako poselství (ne-li „thesarus“, tedy „poklad“) té náboženské víry.⁷⁾ Není ovšem běžnou samozřejmostí, pokud se člověk – ne pouze z nějaké skepse – rozhodne k prověřování verbálně a obrazně předávaných tradic, delegovaných jako posvátné, autentické, ne-li dokonce s dogmatickou podezdívkou (takže rozum musí zůstat – kdo ví, proč? – zaizolován!). A vůbec není snadné mít uspokojující „pevné zásady“, pokud ve světě (nebo kolem sebe) registrujeme

lhostejnost, hazardérství, nezodpovědnost, fanfaronství, nepoctivost, ale i přezíravou velkohubost a klamání lidí.

Přítom na této naší Zemi, jakmile lidé získali výchozí předpoklady racionality (pochopitelně díky jazykově artikulovaným dispozicím!), sám biologický život stal se posléze navíc specifickou hodnotou. Hodnotou jak s reálným, tak také konkurenčně nejednou i s iluzorním vyústěním. Teprve pomocí jazykových prostředků bylo konečně možné rozšířit animální přítomnost na artikulačně teď odchytilnou minulost, a pak také obdobně projektovanou budoucnost. Vzájemně potom sdílíme informace i mýty, od obojího skoro všechno „na úvěr“, přitom **nikoli jako „fakta“, ale jako nějak již preparované interpretace.**

Připojím sem z jiného svého textu pár řádků (bez uvozovek): Velmi výrazně podepírá (anebo podemílá) naše jistoty o postavení člověka ve světě (ne)možnost přijatelně vymezit lidskou racionalitu jako specifickou kvalitu vymykající se běžné materialitě našeho životního prostředí. Už tím, že jsme jako lidé po celá tisíciletí – s (ne)skrývanou úzkostí snad celých sto tisíc let našeho vývoje – kulturně šlechtěni ke vnímání reality světa podle substančně dualistického modelu, máme velmi hluboko pod kůží zakonzervovánu „duši“ jako spoluhráče těla; s řadou doprovodných představ, které tento dualismus činí takřka nepostradatelným k interpretaci „povahy“ nejen lidského života, ale zároveň artikulovaně také jeho smyslu. S jistou spontaneitou, s níž přijímáme svou jazykovou výbavu, projektujeme pak „duševno“ („mysl“, „intelekt“, „racionálně“, „mentalitu“, ne-li přímo „duši“, se specifickým – ale vágním – přívažkem „spirituality“) jako zcela svěbytnou kvalitu, přesahující horizont materiálního světa a jeho objektů. Ani materialisticky orientovaný intelektuál nemůže uniknout této sugestivní pasti. Na jedné straně tu máme ve slovním hávu popisy „duševních“ zkušeností, na straně druhé ve zcela odlišném jazykovém kódu výklad o fyziologických (fyzikálně-chemických) předpokladech k nim.⁸⁾

Zároveň teprve od druhé poloviny 20. století, když se díky vědcům celé řady oblastí (v nichž se vzdálili nám „běžným občanům“ do esoterických oblastí své odbornosti) nám lidem tak nesmírně a stále dramatičtěji rozšiřují meze jak našeho vesmírného jeviště, tak naši nezpůsobilost tomu všemu aspoň trochu porozumět; ne že by zároveň poměrně nízká obecná kultivovanost veřejnosti si s tím činila starosti. Chtěl bych teď, u tohoto dalšího možného rozcestí výkladu, uvést tři textová podotknutí.

Prvé: Stěží je možné věřit, že by náš Vesmír vznikl jen jako příležitostné jeviště pro drama člověka a jeho života. Pokud jde o světový názor, pak místo jakýchkoli předsudečných dogmat bychom měli – v pokorném údivu a vzrušující nejistotě – vydolovávat další poznatky o světě a o člověku v něm. Přinejmenším by se nemělo zpochybňovat, že bez mozku nelze vykouzlit nebo pak uchovat či rozvíjet žádné (naprosto žádné) „duševní“ zkušenosti. A musí nadále znepokojoval, že máme před sebou stále „explanační průrvu“, nevědouce, jak věrohodně popsat subjektivní zkušenost sebe-vědomí, aby to mělo objektivní platnost, přitom bez redukce na fyzikálně-chemický žargon neurologů...⁹⁾ Přítom a nepřehlédnutelně: až příliš často nás fascinují sugestivně omračující zvuky, jimž ani nemusíme rozumět, stačí, že jsou náhle uši ohlušeny, anebo obdobný efekt pro oči, a opět stačí, aby byly tím překvapivě oslepeny; a potom upřednostňujeme taky proslulou firemní značku na údajném jedinečném zboží „z dovozu“, které ale může být podloudným plagiátem. Že průměr soudnosti je pod tím „průměrem někde uprostřed“ dokazují

pozitivní účinky reklam, bilbordů a triků iluzionistů pracujících v oblasti „píár“ (tedy „public relations“).

Druhé: Kdyby šlo většině našich českých politiků (bez ohledu na stranické tábory) především o službu občanům, nebylo by možné, aby došlo již na počátku těch „obrodných“ 90. let k tolika podvodům ve vztahu k veřejnému majetku („tunelování“, „mafianské“ vazby na veřejné zakázky), a zvláště k závažným prohřeškům vůči důvěře v poctivou budoucnost. (Když nedávno Libor Michálek na Ministerstvu životního prostředí poukázal na nešvary a když zrovna teď – v létě 2012 – také Jakub Klouzal si počínal na Ministerstvu zahraničních věcí obdobně, oba šli „z kola ven“. A zatím se beztrestně, ve shovívavém příšerí nemravnosti, točí ta příšerná kola bezohledné korupce bez zábran dál...)

Třetí: Když potom následně někdy občan-volič(ka) odhalí divadlo, které s ním (bez seriózního a vůči státu odpovědného scénáře) sehrály – a stále hrají – politické strany a jejich představitelé, rozštěpí se veřejnost zhruba na tři tábory (snad i „napříč politickým spektrem“): jedni na politiku zcela zanevrou (ačkoliv zůstanou v jejích spárech jako její oběti), jiní ještě „naposledy“ zkusí dát svou důvěru té politické partě jako poslední (protože zatím „furt“ tady není nikdo lepší), a další vědí, že musí přijít „Spasitel“ (a tak stále čekají na příslovečného Godota, který možná je na programu, ale „jaksí“ nepřichází).

A abychom nenarušili posvátnost a sugestivnost čísla tři, je tu podotknutí čtvrté, a zase jinak zvláštní (nenapsal jsem „tragikomické“). Máme teď ne za dveřmi, ale přímo na návsí – jakoby ve výprodeji – přímou prezidentskou volbu, vidíte? Jako projekt to bylo naší veřejnosti předhozeno jako údajně doklad větší demokratičnosti českého ústavního systému. Kdo z možných kandidátů potřebuje výchozích 50 tisíc podpisů, aby mohl zahájit svou kampaň, tak již tím musel začít na veřejnosti vyvolávat jako na pouti a především na své jméno přitahovat pozornost publika, bez adekvátního zřetele k tomu, co a jak by dělal (a co vůbec by mohl dělat!), kdyby byl zvolen. Politické strany jsou v tomto ohledu v klidu. Ta moc, která chutná moc, má své páky jinde. Jenže ta uměle vzduťatá vlna osobních preferencí v poměrech ČR na půl roku rozptýlí pozornost na naléhavé věcné neřešené problémy české společnosti. (Nehledě zatím na možné – nastražené? – konflikty legitimacy mezi různými přímo volenými orgány, což teď nelze rozvádět.) Byla takto rafinovaně předhozena voličstvu „kost“? Neměl to být dokonce – aspoň pro tu pasivně přihlížející veřejnost – **lék na neduhy** demokracie? (V antické řečtině, když to napíšu latinkou, slovníkově „lék“ je *farmakon*. Jenže „farmakon“ je také třeba i „jed“! Anebo „kouzelný zařikávaný nápoj“. Nečarujeme si – anebo spíše není s námi občany čarováno –, pokud jde o prezidentskou volbu?)

A právě na tomto aktuálním rozcestí asi bychom měli – jenom dočasně? – také popřemýšlet o tom, kdo a proč je příkladnou „osobností“, nejen svým vzděláním, temperamentem, charismatem, případně vystupováním či inzercí svých témat, ale zároveň také – ne zrovna tak zjevným – charakterem. Nechtěl bych zde nějak moc odkazovat na Masarykovy vlastnosti: jít do vytčených programů (ale i „kampaní“) poučeně, s dosažitelnou znalostí věci, a přitom bez ohledu na možná rizika nepopularity – kdo v tomto posledním ohledu z našich mediálně prezentovaných kandidátů v naší volbě může obstát?

Vím, že zvu své případné čtenářky a čtenáře nějak se zjevnými rozpaky, zda tu „předjednanou“ výzvu k přemýšlení vezmou vážně.¹⁰⁾ Teď ovšem nejde bezprostředně o to,